

Аннотация

В статье на материале антропонимикона Центральной Донетчины исследована динамика частотной десятки женских имен, установлен удельный вес этой статистической группы в каждом выделенном периоде. Проведен сравнительный анализ полученных данных с именными системами других регионов Украины.

Ключевые слова: *именная система, женское имя, частотная десятка имен.*

Summary

On the basis of an anthroponymikon of the central part of Donetsk province the paper investigates a dynamics of frequent ten of female names. A specific weight of the female names has been determined for each of distinguished periods. The obtained data have been compared with that of other regions of Ukraine.

Key words: *name system, female name, frequent ten of names.*

УДК 811.'373.232:94(477)

Бурдунок О. В.

Институт української мови НАН України

ФОРМУВАННЯ ПРИЗВИЩЕВОЇ СИСТЕМИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ МИКОЛАЇВЩИНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ІСТОРІЄЮ ЗАСЕЛЕННЯ КРАЮ

Дослідження прізвищевої системи окремого історико-етнографічного регіону надзвичайно актуальне та важливе, адже прізвища не лише містять інформацію про його теперішнього носія, але фактично віддзеркалюють історію всього роду. Крім того, саме прізвища відбивають різні історичні процеси, що мали місце на тій чи іншій території. Як слушно зазначає Л. О. Лісова, „прізвища лінгвально відображають історію культури та ментальності народу, накопичують його матеріальний, культурний, історичний досвід. Без вивчення прізвищ неможливе цілісне дослідження історії нації, матеріальної та духовної культури етносу” [2, с. 68].

Оскільки прізвищева система Південної України досі не була предметом сукупного наукового вивчення, то вважаємо за потрібне на прикладі території північно-західної Миколаївщини (Арбузинський,

Веселинівський, Врадіївський, Доманівський, Кривоозерський, Первомайський райони) простежити зв'язок між історією заселення цього краю та формуванням місцевого антропонімікону.

Відомо, що Північне Надчорномор'я, до якого належить і Миколаївщина, у XIV – XVII ст. представляло так звані незаселені „дикі степи”. За різних часів ця територія входила до складу Російської імперії, Туреччини, Польщі. Після 1791 р., коли землі між Бугом і Дністром було закріплено за Росією, почалася інтенсивна колонізація краю. Царський уряд усіяко заохочував освоєння цих земель [6, с. 135].

Так, у II пол. XVIII ст. територія нинішньої Врадіївщини почала активно заселятися постійними жителями – втікачами-кріпаками з Лівобережної України, центральних губерній Росії, а також переселенцями з Молдавії [1, с. 359 – 360]. На землях, де тепер розташовано Арбузинський район, у середині XVIII ст. шукали притулку селяни-перебіжчики з Брацлавщини, Київщини, Поділля, Волині, учасники різних селянсько-козацьких повстань на Україні [1, с. 122]. На територію сучасного Доманівського району поміщики Доманівські перевезли з Польщі кріпаків свого маєтку. Тут також селилися кріпаки з Центральної Росії та України [1, с. 372]. Першими жителями Кривоозерщини були вихідці з Молдавії, що поселилися на лівому березі Кодими, біля гирла невеликої притоки [1, с. 517 – 518]. Територію теперішнього Первомайського району першими заселяли молдавани та українці з Брацлавщини [1, с. 655].

Відтак мовна ситуація сучасної Миколаївської області як регіону відносно пізнього заселення формувалася в умовах безперервних міграційних процесів, міжмовних та міжетнічних контактів населення.

Територія північно-західної Миколаївщини розташована на стику двох діалектних груп української мови: степових говорів південно-східного діалектного типу та подільських говорів південно-західного діалектного типу [4, с. 3 – 4; 8, с. 98]. Унаслідок специфіки історичного заселення краю (в складі населення північно-західної Миколаївщини багато вихідців із південного Поділля), у місцевих діалектах послідовно простежуються риси південних подільських говорів [7, с. 16; 8, с. 98].

Мовні особливості досліджуваної території, безперечно, позначилися на місцевому антропоніміконі. Зокрема, в північно-західній Миколаївщині засвідчено значну кількість відапелятивних прізвищ, які утворилися на базі лексики подільських говорів. Найбільше таких

антропонімних одиниць виявлено у Врадіївському, Кривоозерському та Первомайському районах.

Пор., наприклад, в Арбузинському р-ні: *Мандри'к* (~ *мандри'к* 'сирник; мандрика' [3]); *Му'рза* (~ *му'рза* 'замазура' [3]); у Веселинівському р-ні: *Ба'дур* (~ *ба'йдур* зневажл. 'здоровило' [3]); *Ко'бець* (~ *ко'бець* 'птах боривігер' [3]); Врадіївському р-ні: *Балаба́н* (~ *балаба́н* 'грубозерниста квасоля' [3]); *Бо'цик* (~ *бо'цик* 'м'ясиста середина кавуна' [3]); *Діду́р* (~ *діду́р* 'згрубіло-зневажливе до дід' [3]); *Урда́* (~ *урда́*, *вурда́* 'біла рідина, виготовлена з конопляного насіння; пісне молоко' [3]); *Шпенді́цький* (~ *шпендік* 'низькоросла людина, коротун' [3]); у Доманівському р-ні: *Бадя'* (~ *бадя'* 'широка криниця; великий бідон' [3]); *Бала'буха* (від укр. *бала'буха* 'невелика хлібина' [3]); *Балда'к* (~ *балда'к* зневажл. 'дурень' [3]); *Де'реш* (~ *де'реш* 'кінь чалої масті' [3]); *Приту́ла* (~ *приту́ла* 'причепка, прибудова' [3]); у Кривоозерському р-ні: *Бала́н* (~ *бала́н* 'загальна назва будь-якої білої тварини; білан' [3]); *Бевко* (~ *бевка* 'пійло для тварин; рідка недоброякісна страва' [3]); *Лемеха* (~ *леміх* 'частина плуга, що підрізає шар землі знизу' [3]); *Лілик* (~ *лілік* 'кажан, метелик' [3]); *Люшня́* (~ *люшня́* 'лівша' [3]); у Первомайському р-ні: *Багню́к* (~ *багню'к* 'болотяна чагарникова рослина з дурманним запахом' [3]); *Байда́к* (~ *байда́к* 'ледар' [3]); *Байстру'к* (~ *байстру'к* 'позашлюбний син, байструк; неслухняна дитина' [3]); *Гло́ба* (~ *гло́ба* 'плішка, що забивають у ручку молотка чи топорища' [3]); *Гуць* (~ *гуць* 'вузол на нитці, який утворився з невеликого шматочка твердого лика, що потрапив у нитку під час сукання' або *гуць-гуць* виг. дит. 'підплигувати, стоячи на місці, гуцати' [3]); *Кіш* (~ *кіш* 'виплетений із соломи або рогози вулик' [3]); *Овод* (~ *овод* 'комаха гедзь' [3]) тощо.

Крім українців – вихідців із різних регіонів, на зазначеній території було багато переселенців із російських губерній, які прибували сюди не лише в період активного заселення цих земель (кін. XVIII – поч. XIX ст.), а й значно пізніше. У часи кріпаччини російські селяни масово тікали від поміщиків на українські землі. Поселялися вони переважно суцільним масивом в одному чи двох сусідніх селах, наслідком чого стало збереження та функціонування російської мови [6, с. 136], а також значне поширення російських прізвищ у надчорноморських степах. Водночас українська козацька старшина, намагаючись здобути дворянське звання,

в усьому наслідувала звичаї російських вельмож, що також позначилося на формуванні прізвищевої системи північно-західної Миколаївщини.

Отже, російська мова мала найбільший вплив на місцеві українські південно-східні говори, який досить суттєво відбився на процесі формування досліджуваного антропонімікону. Внаслідок цього в північно-західній Миколаївщині простежуються не лише російські, але й русифіковані українські прізвища.

Серед власне російських прізвищ на досліджуваній території засвідчено такі¹: *Алдушин* (Арб, Всл, Дмн), *Баглаєв* (Арб), *Бакаєв* (Прм), *Бакланов* (Прм), *Беленцов* (Арб), *Болтаєв* (Арб, Дмн), *Буторін* (Арб, Всл), *Вахрушев* (Арб, Всл), *Верьовкін* (Арб, Врд), *Воронін* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Долгов* (Арб, Всл, Прм), *Долгошеев* (Арб, Всл), *Дольнев* (Арб, Всл), *Євдокимов* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Єжов* (Крв), *Зайкін* (Арб, Всл, Прм), *Конєв* (Арб, Всл, Дмн), *Кульов* (Арб, Врд, Дмн), *Леньов* (Арб, Врд), *Литвінов* (Арб, Врд, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Медведев* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Мельніков* (Арб, Крв, Прм), *Мєхов* (Арб, Всл), *Мязгов* (Арб, Всл), *Неваліхін* (Арб, Всл), *Нікулін* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Петухов* (Арб, Всл, Прм), *Разказчиков* (Арб, Врд), *Солнцев* (Арб, Врд, Дмн), *Суворов* (Всл, Дмн), *Умнов* (Врд, Дмн), *Унтілов* (Врд, Всл, Дмн), *Усликов* (Всл) тощо. До зросійщених відносимо такі українські прізвища, як *Ветєр* (пор. укр. *вітер*) (Арб, Всл), *Воробець* (пор. укр. *горобець*) (Арб, Дмн, Прм), *Кот* (пор. укр. *кіт*) (Арб, Врд, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Нікітенко* (пор. укр. *Микитенко*) (Арб, Всл, Дмн, Прм), *Ніколаєнко* (пор. укр. *Миколаєнко*) (Арб, Врд, Всл, Дмн, Крв, Прм), *Слесар* (пор. укр. *слюсар*) (Арб, Всл, Дмн), *Чоботарьов* (пор. укр. *чоботар*) (Всл, Дмн) тощо.

У вільні надчорноморські степи прибували не лише переселенці з різних губерній Російської держави, але й представники інших слов'янських народів, що яскраво засвідчують їхні прізвища, зокрема польські: *Броніцький* (Арб, Прм), *Вонсевич* (Арб, Крв), *Квашиницький* (Арб, Прм), *Левандовський* (Арб), *Ржепецький* (Арб, Дмн), *Полячек* (Арб, Врд) та чеські: *Єлінек* (Арб, Врд), *Новак* (Арб, Всл, Дмн, Крв, Прм).

Наявність у північно-західній Миколаївщині значної кількості молдавських прізвищ пояснюється тим, що під час козацьких заворушень XVII ст. уздовж річки Кодими з'явилося багато так званих ханських слобід, населених втікачами-кріпаками з Молдавії [1, с. 672]. Серед таких

¹ Прізвища подано в оригінальній графіці.

поселень були Кримка (тепер с. Первомайського р-ну), Сирове (тепер с. Врадівського р-ну), Криве Озеро (тепер смт, райцентр). На сьогодні в цих населених пунктах мешкає досить великий відсоток молдован, прізвища яких, переживши декілька століть, і дотепер зберігають свою національну специфіку, пор., наприклад: *Албул* (Арб, Врд, Всл Дмн), *Бермасу* (Крв), *Дубесару* (Арб, Крв), *Гарескул* (Арб, Врд), *Маймескул* (Арб, Всл, Дмн, Крв), *Одажіу* (Арб, Врд), *Понескул* (Арб, Врд), *Руссу* (Арб, Врд, Дмн), *Сербул* (Арб, Врд, Всл, Дмн), *Спінул* (Врд, Всл), *Стьопул* (Врд), *Урсу* (Арб, Врд, Всл, Дмн, Крв) та ін.

На досліджуваній території, здебільшого у Веселинівському р-ні, зафіксовано також німецькі прізвища. Це пов'язане з тогочасною політикою російського уряду, за сприяння якого від кінця XVIII ст. сюди почали прибувати переселенці з Центральної Європи й насамперед із німецьких держав-князівств. У західній частині Миколаївщини протягом 1809 – 1833 рр. з'явилися німецькі колонії Раштадт (сучасне с. Поріччя), Рорбах (сучасне Новосвітлівка), Катериненталь (сучасне с. Катеринівка), Ландау (сучасне с. Широколанівка), Ватерлоо (сучасне с. Ставки), Карлсруе (сучасне с. Степове) у Веселинівському, Миколаївському та інших районах [9, с. 54 – 55]. Цю сторінку в історії заселення Миколаївщини яскраво засвідчують німецькі прізвища, що простежуються в нинішніх місцевих жителів цієї території, пор., наприклад: *Вагнер* (Арб, Всл, Дмн, Прм), *Гарт* (Арб, Врд), *Кольц* (Арб, Всл, Крв, Прм), *Райхерт* (Арб, Врд, Всл), *Шанкер* (Прм), *Шварц* (Врд), *Швейдар* (Врд), *Шмідт* (Всл), *Штерн* (Всл), *Штоллер* (Всл) тощо.

Велика кількість переселенців до південного регіону України прибула за радянських часів унаслідок т. зв. міжреспубліканського обміну населенням 40 – 80 рр. XX ст. [5, с. 118 – 119], що також істотно вплинуло на склад місцевого антропонімікону. Зокрема, на території північно-західної Миколаївщини виявлено прізвища грузинського (*Бузиладзе* (Арб, Врд), *Гулікашвілі* (Арб, Врд), *Кекенадзе* (Крв), *Хінікадзе* (Крв)); вірменського (*Гаспарян* (Арб, Всл), *Генкусян* (Арб, Прм), *Гобжелян* (Арб, Врд), *Доносян* (Арб, Прм), *Кизокян* (Арб, Прм), *Курунян* (Арб, Прм), *Унгуриян* (Всл, Дмн, Крв)); тюркського (*Абдулін* (Арб, Всл), *Абдурахманов* (Арб, Всл, Дмн), *Алімов* (Арб, Крв), *Муратов* (Арб, Дмн), *Рахманов* (Арб, Всл, Дмн)) та ін. походження.

Оскільки різні переселенські групи сукупно утворюють населення досліджуваного регіону, то закономірно, що особливості їхньої мови (зокрема діалектні) відбилися в місцевих говірках [6, с. 136].

У мовленні багатьох місцевих поселень і дотепер зберігається та широко вживається чимало запозичених слів із молдавської та болгарської мов; є запозичення з турецької, татарської, польської; також багато запозичень із російської; деякі слова потрапили до говірок північно-західної Миколаївщини з німецької, італійської, грецької, французької та інших мов [6, с. 136].

Отже, дослідження мовних особливостей антропонімної системи певного регіону неможливе без вивчення історії краю. Історичні процеси закономірно визначають процеси мовні, які, своєю чергою, відбиваються в місцевому антропонімії. Лише дослідивши процес формування населення північно-західної Миколаївщини, стає зрозуміло, чому на цій території побутують прізвища, основи яких дуже часто мотивовані лексикою подільських говорів; чому в Кривоозерському районі багато молдавських, а у Веселинівському – німецьких прізвищ. Відповіді на ці питання дає історія заселення досліджуваної території, віддзеркалена у прізвищах місцевих жителів.

Список умовних скорочень назв районів

Арб – Арбузинський; *Врд* – Врадівський; *Всл* – Веселинівський; *Дмн* – Доманівський; *Крв* – Кривоозерський; *Прм* – Первомайський.

Список використаної літератури

1. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Миколаївська область / гол. ред. П. Т. Тронько. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 772 с.

2. Лісова Л. О. Прізвища Волині, мотивовані назвами кольорів / Л. О. Лісова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки [редкол.: Г. Л. Аркушин та ін.]. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – № 1 : Філологічні науки. Мовознавство. – С. 68 – 71.

3. Матеріали до „Словника говірок Бузько-Інгульського ареалу Миколаївської області” (рукопис).

4. Пелех Г. Ф. Прибугские говоры Первомайского района, Николаевской области (фонетико-грамматические особенности) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Г. Ф. Пелех. – К., 1962. – 16 с.

5. Пронь Т. М. Міграційний чинник у формуванні складу населення Миколаївської та Херсонської областей (60 – 80-ті роки ХХ століття) / Т. М. Пронь // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв :

Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – Т. 32. – Вип. 19 : Історичні науки. – С. 118 – 123.

6. Спанатій Л. С. Українська діалектологія та її роль у системі викладання лінгвістичних дисциплін у вузі / Л. С. Спанатій // Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін у вищій та середній школі : матеріали наук. конференції. – Миколаїв : МФ НаУКМА, 1998. – С. 134 – 138.

7. Терешко Л. С. Особливості фонетичної системи надбузьких говірок Кривоозерського району на Миколаївщині / Л. С. Терешко // Діалектологічний бюлетень. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – Вип. VI. – С. 98 – 107.

8. Терешко Л. С. Украинские говоры Южного Побужья : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Л. С. Терешко. – Одесса, 1954. – 16 с.

9. Шкварець В. П. Миколаївщина: погляд крізь століття. Нарис історії / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник. – Миколаїв : Вид-во Миколаївського педінституту, 1994. – 386 с.

Анотація

У статті розглянуто становлення прізвищевої системи північно-західної Миколаївщини; простежено процес заселення досліджуваної території в історичній ретроспективі; охарактеризовано специфіку сучасних прізвищ місцевих жителів у зв'язку з особливостями заселення зазначеної території.

Ключові слова: *територія заселення, антропонімikon, прізвищева система, прізвище.*

Аннотация

В статье рассмотрено становление фамильной системы северо-западной Николаевщины; прослежен процесс заселения исследуемой территории в исторической ретроспективе; схарактеризована специфика современных фамилий местных жителей в связи с особенностями заселения указанной территории.

Ключевые слова: *территория заселения, антропонимикон, фамильная система, фамилия.*

Summary

In the article there surnames system develament of the north-west part of the Mykolaiv district is traced. The mentioned territory colonization in the historical perspective examined and the specifics of the local community in connection with the peculiarities of the territory that studies characterised.

Key words: *settlement territory, anthroponymikon, familial system, surname.*